

Портрети на тлі епохи

УДК 821.161.1

ББК 83.3 (4 Рос)

ПЕТЕРБУРЗЬКИЙ БУЗОК, АБО НЕЩАСЛИВЕ КОХАННЯ ОЛЕКСАНДРА БЛОКА, ПОЕТА

В. В. Лагетко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

Перші десятиліття ХХ ст. Лютнева революція 1917 року в Росії, що призвела до повалення самодержавства. Розгубленість більшої частини російської інтелігенції. Олександр Блок як представник вищого кола мистецької інтелігенції, видатний поет. Його життєвий і творчий шлях.

Ключові слова: *Олександр Блок, поет, громадянин, повалення самодержавства, розгубленість інтелігенції, нещасливе кохання поета.*

Ми носимо небо й пекло в собі, хто б нас збагнув! Так з ним, так з усіма...

*Ольга Кобилянська**

Про будь-який... предмет можна судити з різних боків, тим більше про життя подружжя, як про дуже важливе питання для людства.

Євген Гребінка†

За сірою плинністю буднів люди починають шукати розраду. Найгірше, коли такою розрадою буде алкоголізм чи наркотики, найкраще – найкраще – якщо мистецтво, зокрема, поезія. Гортаючи сторінки збірки віршів, Ви переконаєтесь, що ...життя було б вічним спливанням кров'ю, коли б не існувало поезії. Вона дає нам

* Кобилянська О. Ю. Твори: в 5-ти т. – Т.5. За ситуаціями. – К.: Держвидав худ. літератури, 1963. – С. 110. – 768 с.

† Гребінка Є. П. Твори: у 3-х т. – Т.2. Прозові твори 1841-1845. – Доктор. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 501. – 744 с. (мова рос.)

*те, в чому відмовила природа: золотий час, що не іржавіє, весну,
що не відцвітає, безхмарне щастя і вічну молодість.*

*Людвіг Берне**

У великій мірі таке розуміння поезії залежатиме від їх автора, тобто поета. В нашому випадку йдемо на зустріч із російським поетом Олександром Блоком (1880-1921 роки).

Поезії Олександра Блока – крок у вічність

После дождя

Сирени бледные дождем к земле прибиты...
Замолкла песня соловья;
Немолчно говор слышится сердитый
Разлитого ручья...
Природа ждет лучей обетованных:
Цветы поднимут влажный лик,
И вновь в моих садах благоуханных
Раздастся птичий крик...
1 червня 1899

* * *

Запевающий сон, зацветающий цвет,
Исчезающий день, погасающий свет
Открывая окно, увидал я сирень.
Это было весной – в улетающий день.

Раздышались цветы – и на темный карниз
Передвинулись тени ликующих риз.
Задышалась тоска, занималась душа,
Распахнул я окно, трепеща и дрожа.

И не помню – откуда дохнула в лицо,
Запевая, сгорая, взошла на крыльцо
Ах, дремота взяла угасающий день,
Ранней, ранней весной услышал я сирень.

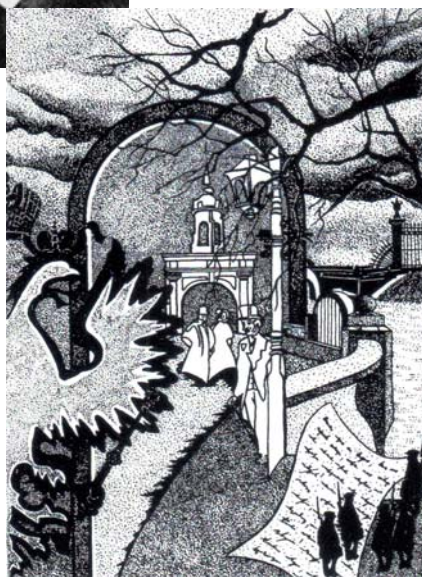
(Усюди підкреслення наші. – В. Л.)

Вересень-грудень 1902

* Гайне, Генріх. Вибр. твори: в 4-х т. – Т.2. Подорожні картини / Пер. з нім. за ред. Л. Первомайського. – К.: Дніпро, 1973. – С. 7. – 448 с. Берне, Людвіг (1786-1837) – нім. публіцист.

О. Блок

*Петербург
початку XX ст.*

Искусство
«Лань»
Москва
1965

*Обкладинка збірки віршів
«Стихи о прекрасной даме»*

*A la tres-chere, a la tres-belle...**Baudelaire***Одной тебе, тебе одной**

Одной тебе, тебе одной,
Любви и счастья царице,
Тебе прекрасной, молодой
Все жизни лучшие страницы!

Ни верный друг, ни брат, ни мать
Не знают друга, брата, сына,
Одна лишь можешь ты понять
Души неясную кручину.

Ты, ты одна, о, страсть моя,
Моя любовь, моя царица!
Во тьме ночной душа твоя
Блестит, как дальняя зарница.

Лютый-березень 1898

* * *

Не проливай горючих слез
Над кратковременной могилой.
Пройдут часы видений, грез,
Вернусь опять в объятия милой.
Не сожалею! Твоим страстям
Готов любовью я ответить,
Но я нашел чистейший храм,
Какого в жизни мне не встретить.
Не призывай! Мирская власть
Не в силах дух сковать поэта.
Во мне – неведомая страсть
Живым огнем небес согрета.
Тебя покину. Скоро вновь
Вернусь к тебе еще блаженней
И обновлю мою любовь
Любовью ярче и нетленней.
8 червня 1899

* * *

Вхожу я в темные храмы,
Совершаю бедный обряд.
Там жду я Прекрасной Дамы
В мерцаньи красных лампад.

В тени у високої колонни
Дрожу от скрипа дверей.
А в лице мне глядит, озаренный,
Только образ, лишь сон о Ней.

О, я привык к этим ризам
Величавой Вечной Жены!
Высоко бегут по карнизам
Улыбки, сказки и сны.

О, Святая, как ласковы свечи,
Как отрадны Твои черты!
Мне не слышны ни вздохи, ни речи,
Но я верю: Милая – Ты.
25 жовтня 1902

Процитую українською вірш «Запевающий сон, зацветающий цвет...»:

...Відкриваючи вікно, побачив бузок я,..
...Ранньою весною почув бузок я.

Що можна вчитати в цих рядках? Дуже багато. У О. Блока прокинувся поетичний дар! Він на просто побачив бузок (хто його не бачив?!), але й почув його (а через нього і всю природу) і все це тому, що відчув себе цим бузком («бузок я»), як народження (маленька частинка цієї природи) усього безмежного світу – і перейнявся ним.

Тому-от, не гадаючи звідки, разом з цим «на його поріг» ступила його ж Доля, яка через усе життя, через усю творчість не полишала його із усіма суперечностями (злетами та падіннями), якими вщерть було виповнене його життя.

* * *

Лист О. Блока до В. В. Розанова¹

від 17 лютого 1909. Петербург

Прочитав я обидві замітки Ваші у «Новом времени», в яких Ви говорите про мене*. Хочу написати Вам зараз тільки так – декілька слів, тому що сподіваюсь відповісти детально на все у пресі, якщо нададуть місце у «Речи»†.

Мені дуже легко заперечити Вам за кожним пунктом, але, можливо, не можу погодитися з Вами у такому: тобто, так само як Ви залишитесь цілковито собою, так і я залишусь у цьому такому – представником

¹ Розанов В.В. (1856-1919), письменник, публіцист, філософ.

* «Трагическое остроумие» («Новое время», 1909, 9 лютого), «Попы, жандармы и Блок» (так само, 1909, 16 лютого).

† У пресі О. Блок не відповів.

розряду людей, для Вас незрозумілих і ба навіть ворожих, представником саме інтелігенції (так як Ви кажете про мене, по суті, як про представника групи, а, згадуючи про «декадентство», «індивідуалізм» і т.д. – мітите мимо мене). Я дуже радий саме тому, що я маю право заперечити Вам саме, як представник групи осіб; і тому заперечувати я буду найменше за все – глибокому містику та чудовому письменнику Розанову, більше того – «нововременцу» В. В. Розанову. Велика таємниця, і для мене дуже страшна, – те, що у багатьох російських письменників (і у Вас тепер) переплітаються такі непримиренні суперечності, як дух глибини та допитливості, і дух... «Нового времени».

Адже я, Василю Васильовичу, з молоком матері всотав у себе дух російського «гуманізму». Дід мій – Андрій Миколайович Бекетов¹, ректор СПбУніверситету, і я за походженням і за кров'ю, «гуманіст», тобто, як кажуть тепер, – «інтелігент». Це означає, що я можу скільки завгодно мучитись самотніми сумнівами як окрема особистість, але, як частина цілого, я належу до певної групи, яка на жодний компроміс з ворожою до неї групою не піде. Чим більше я усвідомлюю себе як частину цього рідного цілого, як «громадянина своєї батьківщини», тим гучніше говорить у мені кров. Я не заперечую, що я винен у декадентстві, але хто тепер у цьому не винний, крім мерців? Вважаю, що і Ви його не уникнули, тому що воно – дуже глибоке та різнобічне явище.

Так ось, не хлоп'яцтво, не дитинність, не декадентський демонізм, але моя кров говорить у мені, що смертна страта й усіляке знищення та приниження особистості – справа жахлива, й тому я (це – безпосередній висновок, зверніть увагу, тут жодного передпосилання для мене не опущено) не бажаю зустрічатися з Пуришкевичем² чи з Меншиковим³, мені не з руки балакати та нема чого роботи з будь-ким з ваговитих чиновників чи військових, я не піду на Пасхальну Заутреню до Ісакія, тому що не можу розрізнити, що саме блищить – жандармська епірахіль чи попівський нагай. Все це мені за кров'ю мерзенне. Що старому селюку це є миле – я не сперечаюсь, тому що він – вже давно раб, а ось молодим, я вважаю, усім це жахно, і тут – і народ, і інтелігенція – незабаром (я на це сподіваюся й багато хто сподівається) будуть за одне.

Надто забалакався, хотів би ще багато сказати Вам, але краще залишу для статті. Тільки ось ще: Ви неправильно мене цитуєте в обох випадках*; крім цього, знаю я про цю любов до дрібниць побуту, люблю її у Вас особисто жахливо та лякаюсь її у Вас як у письменнику. Дозво-

¹ Бекетов А.М. (1825-1902), ботанік, професор і ректор (1876-1883) Петербурзького університету; дід Блока з боку матері.

² Пуришевич Володимир Митрофанович (1870-1920), чорносотенець, один з лідерів «Союза руського народа».

³ Меншиков Михайло Осипович (1859-1919), публіцист і критик.

* В. Розанов у своїх статтях цитував статті О. Блока «Стихия и культура» і «Мережковский».

льте мені, у числі багатьох інших і ніби вже не від своєї особи, сказати Вам, що цією любов'ю, цією красою й ніжністю мимовільно приховуються найжахливіші ями – сентиментальність і жорсткість – рідні сестри. Вже краще, я гадаю, бути «нечуйним»*.

Щиро Вас поважаю – Олександр Блок.

Таким чином перше знайомство читача з О. Блоком відбулося. Перейдемо до викладу тексту статті.

Історія кохання та сімейної драми найбільшого поета передреволюційної Росії (лютий-жовтень 1917 року) Олександра Блока (нар. в 1880 р.) до дочки видатного російського вченого-хіміка Д. І. Менделєєва Любові Менделєєвої (нар. в 1881 р.) варта уваги, крім усього іншого, ще й тому, що цей індивідуальний випадок прибирає значення більш загального, оскільки відбиває епізод з історії моралі та побуту не тільки вищого кола російської мистецької інтелігенції того непростого часу, який в Давньому Китаї називали «епохою перемін» і найбільшим побажанням ворогу було, «щоб ти жив в епоху перемін».

Це коло було вузьким і замкненим, обмежувалося переважно елітою столичного мистецького середовища, яке так чи так було дотичне до нових модерністських течій в літературі та в мистецтві. За тих історичних обставин саме це коло за умови розпаду старого світу та «олександрівського» згасання його культури висунулось на авансцену, задавало тон у літературно-мистецькому житті та впливало на більш широкі прошарки тодішньої інтелігенції та на молодь.

Вони одружилися 17 серпня 1903 року. Вінчання відбулося в церкві села Тараканове, а весільний обід у селі Боблове (маєток Менделєєвих); родовий маєток Блоків, до речі, був у сусідньому селі Шахматове, тому Олександр і Люба заізналися ще в червні 1898 року і їх здружила, як з'ясувалося, обопільна любов до театрального мистецтва.

* * *

Отдых напрасен. Дорога крута[†].
Вечер прекрасен. Стучу в ворота.
Дольнему стуку чужда и строга,
Ты рассыпаешь кругом жемчуга.
Терем высок, и заря замерла.
Красная тайна у входа легла.
Кто поджигал на заре терема,

* У статті «Попы, жандармы и Блок» В. Розанов звинувачував Блока в егоїзмі та нечуйності, спотворюючи сенс його висловлювань про землетрус у Сицилії. Так само Розанов стверджував, що для народу «ненасичувано доконечна» побутова церковна обрядовість («храм с горящими свечами и канун и сорокоуст»).

[†] Кожна збірка (перевидання) «Віршів про прекрасну Дому» починалась цим віршем.

Что воздвигала Царевна Сама?
 Каждый конек на узорной резьбе
 Красное пламя бросает к тебе.
 Купол стремится в лазурную высь.
 Синие окна румянцем зажглись.
 Все колокольные звоны гудят.
 Залит весной беззакатный наряд.
 Ты ли меня на закатах ждала?
 Терем зажгла? Ворота отперла?
 28 грудня 1903 (липень 1904?)

* * *

Ей было пятнадцать лет. Но по стуку
 Сердца – невестой быть мне могла.
 Когда я, смеясь, предложил ей руку,
 Она засмеялась и ушла.
 Это было давно. С тех пор проходили
 Никому не известные годы и сроки.
 Мы редко встречались и мало говорили,
 Но молчанья были глубоки.
 И зимней ночью*, верен сновиденью,
 Я вышел из людных и ярких зал,
 Где душные маски улыбались пенью,
 Где я ее глазами жадно провожал.
 И она вышла за мной, покорная,
 Сама не ведая, что будет через миг.
 И видела лишь ночь городская, черная,
 Как прошли и скрылись: невеста и жених.
 И в день морозный, солнечный, красный –
 Мы встретились в храме – в глубокой тишине:
 Мы поняли, что годы молчанья были ясны,
 И то, что свершилось, – свершилось в вышине.
 Этой повестью долгих, блаженных исканий
 Полна моя душная, песенная грудь.
 Из этих песен создал я зданье,
 А другие песни – спою когда-нибудь.
 16 червня 1903
 Vad Nauheim

* Після балу в залі Дворянського зібрання в Петербурзі в ніч на 7 листопада 1902 року, погрожуючи самогубством, О. Блок запропонував Л. Менделєєвій стати його дружиною і одержав згоду.

* * *

Когда я уйду на покой от времен,
Уйду от хулы и похвал,
Ты вспомни ту нежность, тот ласковый сон,
Которым я цвел и дышал.

Я знаю, не вспомнишь Ты, Светлая, зла,
Которое билось во мне,
Когда подходила Ты, стройно-бела,
Как лебедь, к моей глубине.

Не я возмущал Твою гордую лень –
То чуждая сила его.
Холодная туча смущала мой день, –
Твой день был светлей моего.

Ты вспомнишь *, когда я уйду на покой,
Исчезну за синей чертой, –
Одну только песню, что пел я с Тобой,
Что Ты повторяла за мной.

1 листопада 1903

В січні 1904 року О. Блок їде до Москви, там він знайомиться з поетами-символістами, зокрема Андрієм Білим, з яким зав'язуються дружні стосунки, Бальмонтом, Елісом, Петровською та ін. За визначенням Андрія Білого, «символіст-символотворець творить, підкоряючись голосу своєї підсвідомості, стихійним імпульсам, що живуть у його душі, інтуїтивним прозінням – усьому тому, що, одне слово: переживання. Реальність, яка виникає під знаком того чи того переживання, і є символічною реальністю, цей третій – щодо хаотичного світу мертвої предметності та щодо стихійного світу підсвідомості – світ. Світ гри, культури, словесно оформлених переживань. Тому символізм до кінця і не вписується у «двовимірну» модель буття, що народилася за епохи романтизму і ґрунтується на постійній грі протилежностями: ілюзії та реальності, матерії та духу «вишнього (горішнього)» і «дольного», побуту та буття, часу і Вічності, митця та натовпу, «я» і світу, мистецтва та життя... символізм багато чого запозичив від романтизму, в т.ч. і шерг романтичних опозицій, але останню опозицію – мистецтво і життя – рішуче відкинув, тим самим перебудував і весь романтичний всесвіт, добудувавши його «третім світом» – життям як сферою символотворчості, в якій гар-

* Згадала! Але як? Краще промовчала б! У приватній бесіді з Володимиром Орловим, літературознавцем, фінального для неї 1939 року, Л. Блок-Менделєєва назвала йому з жалем в голосі шість помилок у своєму житті і серед них заміжжя й те, що «хотіли розлучитися у 1907 році, але не розлучились».

Див.: Орлов В.Н. Пути и судьбы. – Л.: Наука, 1971. – с. 734. – 744 с.

монійно зливаються дух і матерія, час і Вічність, побут і буття, «я» і світ, життя індивідуума та життя космосу».

Цікаво, що надихнуло (спонукало) до подібного сприйняття та відбиття навколишнього світу. Андрій Білий пояснює так, що, мовляв, для багатьох початок нового століття співпав з рішучим зламом в ідеології. З 1900 року у покоління, що невдовзі виступило під прапором символізму, вперше означилися грані їхнього символічного шляху та грані, які різко їх відокремили від віянь естетизму і декадентства, які перегукувалися з песимістичною філософією А. Шопенгауера і Мик. Гартмана та скептичного ілюзіонізму французького поета Шарля Бодлера. Слід відмітити, що знайомство з декадентською літературою у О. Блока відбулося ще в рідному Петербурзі у 1899 році (повість Зінаїди Гіппіус «Зеркала»).

...Відчуття кінця, межі між свідомістю декадентів 90-их років XIX ст. і свідомістю молодих символістів XX ст., фізіологізм, конкретика сприйняття зорі, факт свічіння та несподіваність цього факту, а також незрозумілість та трудність у розумінні причини зірок – ось на що звертається їхня увага. До речі, у 1902 році відбулося страхітливе виверження вулкану Монтань-Пеле (1397 м) на французькому острові Мартиніка (Малі Антильські острови в Карибському морі). Попіл що розвіявся в атмосфері, цілком особливо забарвив зорі, надавши їм «особливого свічіння». Багато хто сприйняв початок нового століття не еволюцією світоглядів, а фактом появи у них нових органів сприйняття часу. Світоглядні пояснення символістів, психологічні, логічні, містичні, соціологічні та релігійні мали характер випадкових і невдалих гіпотез. Факт відчуття зірок залишався. Звідси їхній запал і впевненість, що відбулась перемога над сократиками і декадентами. З'являються такі раптом, які бачать зорю та такі, що не бачать її.

В цьому контексті слід зауважити, що саме Володимир Сергійович Соловйов (1853-1900), релігійний філософ, поет і прозаїк справив своєю творчістю величезний вплив на молодого О. Блока, на ту пору переживав злам від християнського морального квієтизму (течія в католицизмі, що проповідує містико-споглядальницьке ставлення до дійсності, цілковите покладання на волю Божу. – Ред.): «Виправдання добра» до пророчих «Трьох розмов». «Весною 1900 року, – ділиться своїми враженнями Андрій Білий, – я проводив з ним бесіду, яка справила на мене вирішальний вплив: з цього часу я жив відчуттям Кінця, а також відчуттям благодаті нової останньої епохи християнства, яке дає Благую вість. Символ «Жони, яка одягнена в Сонце!» (термін з філософії В. Соловйова. – Ред.) став для декого символом Благої Вісті про нову еру, поєднанням землі і неба. Він став символом для символістів, розкриттям Істоти, Премудрості, чи Софії, яку дехто з нас ототожнював з зорею, що сходить.

...Ми молодь, яка згуртувалася довкола Михайла Сергійовича Соловйова, історик (брат В. Соловйова. – В. Л.), шукали слідів сонцеосяйних Благих Вістей у пейзажній поезії Вол. Соловйова та намагалися пов'язати цю поезію з релігійною символікою філософського соловйовства. Філософію Соловйова ми брали в аспекті його теургічного гасла (чудодійне, що має властивість спілкуватися з духами і Богами. – Ред):

Знайте же: вечная женственность ныне
В теле нетленном на землю идёт,
В свете немеркнущем новой богини
Небо слилося с пучиною вод...

«Вона», чи Муза поезії Соловйова, за нашим жаргоном є символом органічного зачатку життя, душею світу, що мусить поєднатися з словом Христа. З усіх творів В. Соловйова його стаття «О смысле любви», надрукована у журналі «Вопросы психологии и философии», була найбільш зрозумілою для нас щодо нас самих у нашому юному пошуку висвітлити не одним лише чоловічим логічним первнем життя, але й жіночим зачатком людства. Вона, як Душа людства, відбивалася нам образно жінкою, яка релігійно осмислює кохання. Ми, молодь соловйовського спрямування, являли лише малу частину людей нової свідомості, що відчули фізіологічно факт зорі, – соловйовство ж наше було жаргоном, тезою оформлення, а не догмою; але зустріч наша, справжніх соловйовців, один з одним – видавалася хвилюючою подією життя.

Можна сказати: в 1901 році ми жили в атмосфері його поезії, як у теургічному завершенні його вчення про Софію-Премудрість».

А ось уже сам О. Блок. В замітці, що знайшли після його смерті, є одне характерне місце: «В січні 1918 року я останнього разу віддався стихії не менш сліпо, ніж у січні 1907 чи у березні 1914 року. Тому я і не зрікаюся від написаного тоді, бо воно було написане у згоді з стихією. Наприклад, у часі та після завершення поеми «Дванадцять»^{*} я декілька разів відчував фізичним слухом великий галас довкола, галас наси-

^{*} [Останній поетичний твір О. Блока поема «Дванадцять», написана ним у січні 1918 року. Завершивши її, він вигукнув: «Я геній». На той час, очевидно, ним володіла марксівська ідея про переможну соціалістичну революцію в усіх, або в більшості високорозвинених країн світу. Видавалося, що дійсність ілюструє цю тезу. За російською революцією, соціалістичні революції, а швидше за все, перевороті відбулися в Німеччині та в Угорщині. Але їх швидко придушили. Тут з'являється антинаукова лєнінська теза (хоча і марксівська теза була далекою від науки, бо спиралася на формуванні нових небачених досі людей, які побудують нове суспільство), що в епоху імперіалізму (заклучний етап в розвитку капіталізму), переможна соціалістична революція можлива в одній, окремо взятій країні, яка до того ж буде найслабшою в плані досягнень капіталізму серед країн світу. І тут нагодився жовтневий переворот у Росії з більшовицькими гаслами (оманливими, як довела дійсність «Мир народам, земля селянам, фабрики робітникам, влада Радам»). О. Блоку легко писалося в «Дванадцяти», що «ми на злість всім буржуям світовий вогонь роздуєм». Але невдовзі з'ясувалося, що ця, так звана соціалістична революція, має «нелюдське лице» у формі громадянської війни та репресивного радянського апарату. «Крила» у поезії «обламалися», лірична ліра захлинулася у крові тисяч безневинних жертв; але залишити Росію О. Блок не наважився, на відміну від численної мистецької інтелігенції, яка творила, так званий Срібний вік в російській культурі (1894-1929)].

чений, ймовірно, галас від руйнування старого світу. В 1900-1901 роках, особливо в 1901-му ми, молодь тодішнього часу, чули щось подібне до галасу і бачили щось подібне до світла. Ми віддавалися конкретно стихії прийдешнього часу, і ця віддача наша – не мрія; вона була реальним відчуттям факту, що відбувся».

В цей час О. Блок піднесено і плідно працює. На час виходу першої збірки поезії за назвою «Вірші про Прекрасну Даму» (до речі, назву збірці дав Андрій Білий, вона сподобалася Олександрю Блоку і стала загальноприйнятною. За іншим джерелом назву дав поет старшого покоління Валерій Брюсов, вичитавши її, ймовірно, у вірші «Вхожу я в темные храмы» (25.10.1902). На той час у творчому доробку О. Блока було вже майже 750 поезій, до збірки увійшли 93 поезії.

Але сімейне життя складається не зовсім так як бажалося. Приїзд Андрія Білого до Петербурга позначився не найкращим чином на стосунках з Блоками.

В квітні 1906 року Андрій Білий пише до О. Блока: «Ти знаєш про моє ставлення до Люби: воно все просякнуте «несказаним» (вислів Олександра). Що Люба для мене є найближчою з усіх людей, сестра і друг. Що вона розуміє мене, що я у ній пізнаю самого себе, зміненням і цілісним. Я сам себе пізнаю у Любі. Вона мені потрібна духом для того, щоб я міг вилізти з того провалля, в якому – загибель. Я завжди борюся з химерами, але химери обступили мене. І спасіння моє втілюється у Любі. Вона тримає у своїй волі мою душу. Саму душу, її смерть чи спасіння я віддав Любі, і тепер, коли ще не знаю, що вона зробить з моєю душею, я – бездушний, караюсь і тривожусь. Люба потрібна мені для шляхів несказаних, для польотів там, де «все нове». У «новому» та в «Темниці» я її полюбив. І я завжди вірю у можливість несказаних стосунків з Любою. Я завжди готовий бути для неї тільки братом на шляху небом. Але я ще й закоханий у Любу. Безумно та цілковито. Та цим почуттям я вмю керувати... Сашо, якщо ти віриш у мене, якщо ти знаєш, що я можу бути вдячний, Тобі мені немає що пояснювати, що б Ти не подумав про мене зовнішньо погано і банально. Ти – не такий. Ти повинен глянути на мої стосунки до Любові Дмитрівни не тільки з двох протилежних позицій. Або повірити у несказанність мого стосунку до Люби, але тоді, тоді я повинен, перед тим як їхати за кордон, або визначитися в непотрібному та зовнішньому, тепер же бачитися з Любою... Якщо ж усі мої стосунки з Любою вимірювати зовнішнім масштабом (Ти на це маєш право), тоді доведеться заперечувати всю несказанність моєї близькості до Люби, доведеться сказати: «Це лише закоханість». Але тоді мені стає неможливим спиратися на несказаний критерій; тоді я скажу Тобі: «я не можу не бачитися з Любою». Але я визнаю Твоє право поглянути на все «надто просто», накласти veto на моє ставлення до Люби. Тільки, Сашо, тоді починається драма, яка мусить закінчитися

смертю одного з нас. Стоячи на першій, несказанній, позиції, я готовий кожної хвилини зійти на зовнішню позицію. Милий брате, знай про це: якщо несказанне моє видається Тобі образливим, мій любий, єдиний брате, я на все готовий! Смерті я не лякаюсь, а шукаю...»

О. Блок промовчав на цього листа, як і на багато інших його листів. Використовуючи вислів Андрія Білого «милий брате», він пише вірша

Милый брат! Завечерело

Милый брат! Завечерело.
Чуть слышны колокола.
Над равниной побелело –
Сонноокая прошла.
Проплыла она – и стала,
Незаметная, близка.
И опять нам, как бывало,
Ноша тяжкая легка.
Меж двумя стенами бора
Редкий падает снежок.
Перед нами – семафора
Зеленеет огонек.
Небо – в зареве лиловом,
Свет лиловый на снегах,
Словно мы – в пространстве новом,
Словно – в новых временах.
Одиноко вскрикнет птица,
Отряхнув крылами ель,
И засыплет нам ресницы
Белоснежная метель...
Издали – локомотива
Поступь тяжкая слышна...
Скоро Финского залива
Нам откроется страна.
Ты поймешь, как в этом море
Облегчается душа,
И какие гаснут зори
За грядою камыша.
Возвратясь, уютно ляжем
Перед печкой на ковре
И тихонько перескажем
Всё, что видели, сестре * ...

* О. Блок і Андрій Білий дружину О. Блока Любов Дмитрівну Блок називали «сестрою».

Кончим. Тихо встанет с кресел,
 Молчалива и строга.
 Скажет каждому: «Будь весел.
 За окном лежат снега».
13 січня 1906

Після розриву з Андрієм Білим Л. Д. рішуче відмовилася від ролі «функції дружини» та, як сама пише у спогадах, «занурюється з головою у своє людське існування». Що саме? Відтак вона пояснювала справу так, що, мовляв, залишившись з Блоком (1907 рік), вона тим самим визначила єдиний та остаточний «курс» свого життя, «якою не була б видимість з боку». «Залишившись вірною справжньому та важкому мійому коханню, – писала вона, – я щораз легко платила данину усім закоханостям, які траплялися мені – це не було вже питанням, курс був визначений, вітрило спрямовано, і «дрейф» вбік вже був неістотним». Пояснення, звичайно, зручне, але не переконливе, бо «дрейфи» Л. Д. були такими чисельними та так далеко відносили її вбік, тому про жодний «визначений курс» не йшлося, як зауважують біографи О. Блока.

На початку 1907 року, коли О. Блок цілковито віддався «стихії», Л. Д. опинилася у скрутному становищі. Стосунки її з Андрієм Білим безнадійно заплуталися, а поведінка О. Блока дуже її разила. Про розгубленість, образи та прикрощі розповідають її тогочасні вірші, що збереглися серед її паперів.

Зачем ты вызвал меня
 Из тьмы безвестности –
 И бросил?
 Зачем вознёс меня
 К вершинам вечности –
 И бросил?
 Зачем венчал меня
 Короной звёздной –
 И бросил?
 Зачем сковал судьбу
 Кольцом железным –
 И бросил?

З цього приводу вже Гегель писав: «... якщо кажуть, що щастя слід шукати обмірковано, то ми змушені сказати, що це – пусті слова, бездумна мова, бо відчуття, в якому міститься щастя, є, згідно свого поняття, одиничним, мінливим (підкр. наше. – В. Л.), позбавленим всезагальності і міцності»^{*}.

^{*} Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии: в 3-х кн.. – Кн. 2-я. – СПб: Наука, 2006. – С. 107. – 424 с.

Сучасні психологи, починаючи з славнозвісного З. Фрейда більше звертають увагу саме на мінливості статевого потягу в інтимних стосунках, який (на сьогоднішній день) за невідомих причин може через певний час повернутися нехай і не з початковою інтенсивністю, а може і не повернутися, тому попередній партнер (партнерка) стають, як в таких випадках кажуть «нецікавим».

Отже, як повідомляє сімейний літописець, тітка О. Блока по матері, Марія Андріївна Бекетова, О. Блок стверджував: «Закоханість не є коханням, я дуже кохаю Любу», та позірно він різко віддалився від неї. «Все це цілком відверто та весело робиться, – записує М. А. Бекетова 31 січня 1907 року, – а Люба на її пропозицію поїхати за кордон чує від Олександра: “З тобою не цікаво”». Як їй це все було знести через її кохання, гордощі, самолюбство, після всіх її п’янкх триумфів. Однак «Люба тримається вище від будь-якої похвальби: бадьориться, не докоряє та не скаржиться». Незабаром (4 лютого) М. А. Бекетова записує, зі слів матері О. Блока, що той навіть «хоче жити окремо від Люби».

Але було б несправедливо покладати відповідальність за «руйнування домашнього вогнища» на одного лише О. Блока. Оскільки тут же ми довідуємося про нове захоплення Л. Д. Увесь 1907 рік минає для неї під знаком «буйних веселощів, пристрасного похмілля». Героями її романів стають поети-символісти Г. І. Чулков і С. А. Ауслендер. У червні 1907 року Л. Д. писала до О. Блока про Г. І. Чулкова: «... раптом помітила, що не пам’ятаю своїх стосунків з ним – наче не було нічого, але щось та було, адже це розумом пам’ятаю та й минуло, так «епізодично», що й не залишило сліду в душі. По суті, Чулков був лише приводом, мені потрібен був такий спосіб життя, так забуватися, а він і нагодився». Щодо С. Ауслендера Андрій Білий зауважив, що восени 1907 року з ним «носилися акторки театру Коммісаржевської».

На цей час Л. Д. вже мріє про кар’єру трагедійної артистки, «намагаючись все створити сама». Але часом вона втрачає «самовпевненість і змагальність» і гадає вже не про сцену, а про “майстерню дамських суконь».

Наприкінці року Всеволод Ємільєвич Меєрхольд набирає трупу з акторської молоді для гастрольної поїздки (весною та влітку) провінцією. Л. Д. вступає до трупи. Розпочинається її театральне життя, що було виповнене образливими невдачами, які завдавали важких травм по самолюбству Л. Д. та немало прикрощів О. Блоку. Окрім того, що театр постійно розлучав О. Блока з дружиною, але й втягував до ворожої для нього сфери, бо він ще й не йняв віри в акторські можливості Л. Д.

В мистецтві О. Блок не робив ні для кого жодних послаблень. «Мистецтво, як і життя, слабким не по силі», – казав він. Він не вважав свою дружину за талановиту акторку та не приховував цього й від неї. Правда, О. Блок не раз намагався хоча б щось знайти в ній як в акторці, щиро цього прагнув. «У моєї дружини є завдатки здорової праці, – запи-

сує він у 1912 році, подивившись Л. Д. в одній з її ролей. – Декілька неприємних рис у голосі, невміння триматися на сцені, натрудженість, іноді хапання за мистецтво, судомність, як в той час мистецтво вимагає, щоб до нього підходили сповільна та сміливо, без лякання обпалитися на його вогні. Все це може минути. Декілька рис захоплюючих... Хотів би я побачити її у великій ролі». Але з Л. Д. так і не вийшло справжньої акторки; їй судилося задовольнятися навіть не у других, а у третіх і в четвертих ролях. Згодом вона бідкалася, що не скористалася впливом і авторитетом О. Блока для влаштування своїх театральних справ. Та О. Блок, якби і спричинився до цього, він не став би їй допомагати. Втім, відомий один випадок, коли О. Блок потурбувався про акторські справи дружини, та зробив це в дуже стриманій формі. Є невиданий лист його до режисера Ф. Ф. Коммісаржевського від 29.03.1912 року, в якому він просить прийняти Л. Д. та посприяти їй у вступі до театру Незлобіна. Але є свідчення, що цього листа не було надіслано респондентові.

Ранньою весною 1908 року Л. Д. виїхала у гастрольну подорож, яка надовго вибила її з звичної колії. «Спопеляючу весну 1908 року», що минала у провінційному закутку «з пажем Дагобертом» (псевдонім. – В. Л.), як писала Л. Д.: «... у ньому та в мені нуртувала молода кров» (один з акторів у меєрхольдівській трупі. – В. Л.), вона завжди вважала за найкращу пору свого життя, – не зважаючи на всі важкі для неї наслідки цієї «найкращої» весни.

З листів Л. Д. до О. Блока зрозуміло, у якому богемному стані перебувала вона у цей час. «Звичайно, згадую я про тебе, милий, але відбувається зі мною дивина, – писала вона 11 березня 1908 року. – Я вперше у житті відчула себе на волі, одна, цілком одна і самостійна. Це п'янить, і я захлиснулася. Я не описуватиму тобі фактів. Бог з ними. Знаю одне, що повернусь до тебе, що пов'язана з тобою невід'ємно, але тепер – життя, що мчить галопом з казковими веселощами... Сцена цілкомито доконечно – для мене. Я ще не артистка, але буду, буду нею. О, як добре, якби ти чекав на мене та не відкидав від себе. Мені так треба буде повернутися. А тепер треба і добре, щоб я жила моїм нерозсудним життям... За мене не турбуйся, все буде гаразд, знаю. Треба так, щоб я віднайшла себе».

Цей награно-легкий тон віднині надовго засвоюється Л. Д. у її листуванні з О. Блоком. Факти обминаються, натяки помножуються, запевнення у «ніжності» не вичерпуються. О. Блок же вимагає правди та ясності. Але йому відповідають тими ж самими натяками, хоча й дуже значущими: «Я не вважаю більше себе навіть бути з тобою пов'язаною зовнішньо, я дуже компрометую тебе... Зараз не бачу та й взагалі балакати здаля про це безглуздо, але жити нам разом, видається мені, неможливим; така, як я тепер, я не є сумісною ні з тобою, ні з жодним врівноваженим життям, а повернутися до покори та зламатися знову, вва-

жаю за падіння, відступ, і не дай цього Бог... Більш визначено сказати не хочу, безглуздо...» (лист від 24.03.1908 року).

Пошуки себе заводять Л. Д. все далі й далі. Перед Великоднем (приблизно 10 квітня) вона на декілька днів приїздить до Петербурга.

Ймовірно, що відбулося якесь з'ясування стосунків, але про головне вона все ж промовчала. «Обоє ми – бадьорі та веселі... Давно я не жив так ясно й просто, як цього місяця», – дещо несподівано повідомляє О. Блок матері, – можливо, намагаючись заспокоїти та приспати її підозри. В травні Л. Д. приїздить знову, так само ненадовго, та все ще приховує від чоловіка досить серйозні «факти». Влітку вона грає на Кавказі, а О. Блок на самоті сумує в Шахматовому (родинний маєток його діда Андрія Леонідовича Бекетова в Московській губернії), звідси надсилає їй люблячі та тривожні листи («...чому ти пишеш, що приготувала собі м'яку? Мене це дуже тривожить; і мені не подобається те, що ти сумніваєшся у тому, як я тебе зустріню...»).

Ще весною хмільна закоханість О. Блока, під знаком якої минув для нього «бездумний» 1907 рік, випарувалася – і він сприйняв це, як звільнення:

* * *

И наполняя грудь весельем,
С вершины самых снежных скал
Я шлю лавину тем ущельям,
Где я любил и целовал!

Березень 1908

Опоетизована Фаїна, яка наділена рисами розкольників «богородиці», відійшла у тінь, залишилась просто гарненька та вередлива брюнетка (артистка театру Віри Коммісаржевської Наталя Волохова).

О. Блок увесь переповнений новим – чим більше відчай гнітить у своєму особистому, тим гостріше він відчуває навколишнє життя. Для нього настав час рішучої перевірки вартостей, час пошуків і знахідок, напруженої творчої роботи, натхнення поетичних злетів. І за цим усім, що мучить, тривожить і захоплює О. Блока, невідступно стоїть вона – його Люба. Думки про неї, пам'ять про неї незмінно перебивають його глибокі роздуми про життя, про Росію, про мистецтво.

У Шахматовому О. Блок переробляє «Песню Судьбы» – річ улюблену, але таку, що тривалого часу не давалася. В процесі перероблення драми народжуються геніальні вірші – «На поле Куликовом». Саме цими днями надходить черговий лист від Люби з Грозного, з значущими та лякаючими натяками: «...мені зараз привиділось, що ти думаєш про мене, і мені стало дуже сумно і за тебе, і за себе, за все...Живу на свій ризик, усе беру, що йде мені назустріч, і знаю, знаю, що дорого платитиму болем і стражданнями за кожний вільний рух, за зухвалість... До тебе у мене тремтливое ставлення, опускаю очі в душі перед тобою».

О. Блок відповідає (9 червня): «Дивно ти пишеш, що тобі видалося, що я думаю про тебе. Я думаю кожного дня – у Петербурзі й тут. Дивно жити тут без тебе в спорожнілому будинку. Наші дерева стають щораз більшими й пишними... Дуже часто я хочу писати до тебе. Але ти так далеко, і я багато чого не можу зрозуміти з твого листа. Що означає, що ти ціле літо будеш одна?.. В більшій мірі я в надзвичайно бадьорому настрої. Але ж дуже неплідним є життя».

До листа додані щойно написані вірші «На поле Куликовом». Чернетка цього знаменитого вірша наочно показує, що в його думу про Росію вплітається глибоко особиста тема. Ось уривки з цього вірша*.

1

.....
 О, Русь моя! Жена моя! До боли
 Нам ясен долгий путь!
 Наш путь – стрелой татарской древней воли
 Пронзил нам грудь

 И вечный бой! Покой нам только снится
 Сквозь кровь и пыль...
 Летит, летит степная кобылица
 И мнет ковыль...

2

.....
 Я не первый воин, не последний,
 Долго будет родина больна.
 Помяни ж за раннею обедней
 Мила друга, светлая жена!
 Июнь 1908

* Битва на Куликовому полі (район річок Дону і Непрядви) відбулася 08.09.1380р. між військом московського князя Дмитра, який після цієї битви став Донським, і золотоординським ханом Мамаєм. Наслідком перемоги князя Дмитра Донського на політичній карті Європи з'явилася нова держава – Московія.

Не підозрюючи, О. Блок, напевне, вперше в російській історіографії правильно вказав на дату заснування Московської держави (кінець XIV ст.), яку Петро I у 1722 році назве Росією, привласнивши державний герб колишньої Візантійської імперії, яка називала себе Другим Римом і впала під ударами турецьких військ в середині XVст.; він же назвав Московію «III Римом, а IV не бути». Оскільки для імперії одних лише північно-східних територій мало, то починаючи з засновника царської династії Романових Олексія Михайловича, який, скориставшись скрутним становищем козацької України через зазіхання на неї найближчих сусідів Польщі та кримсько-татарського ханства, уклав договір 1654 р. з Богданом Хмельницьким про воз'єднання України з Московією. Богдан Хмельницький ошукався на спільному із Московією православ'ї тому і пішов на союз з Москвою, як йому здавалося, але час довів, що він гірко ошукався: Україна стала колонією Росії з забороною української мови, культури, ба, самої назви «Україна», «українець».

Це вже відкрило московським царям прямий шлях до "приватизації"(звичайна крадіжка) територій та історії київських князів, що "узаконило" Московію (Росію) тисячолітньою імперією; амбіції московських царів були задоволені. Політика захоплення суміжних територій віднині стала державною політикою.

Див.: Блок А. А. Собр. соч.:в 8-и т. Т.3. Стихотворения и поэмы 1907-1921. – М.-Л.: Госиздат худож. литературы, 1960. – С. 249-252. – 715 с.

Липневі та серпневі листи О. Блока дивовижні. Повернувшись до спорожнілого будинку після самотнього блукання шахматовськими полями, він пише на Кавказ про найдорожче та заповітне, що у нього є: «І нескінченна долина, і шосейна дорога, та все ті ж нездійсненні повороти дороги, які щемлять душу, де я був завжди один і в союзі з Великими, і тоді, коли не знала про мене, і коли довідалася, і тепер знову, коли забуваєш. А те – все по-старому, та все ж ту глибоку таємницю, яка мені одному відома, я ношу у собі – один. Ніхто у світі про неї не знає. Не хочеш пізнати і ти. Але Без тебе я не пізнав би цієї таємниці. І, значить, до тебе стосував я слова: «За все, за все я дякую тобі...» (М. Лермонтов. – Ред.) як, можливо, все, що я писав, думав, чим жив, від чого так змучилась душа, – стосувалося тебе».

В приголомшливому листі від 24 червня, в якому звучить похмурий, трагічний відчай від мертвого жаху реакції («Навряд чи в Росії були часи гірші за цей...»), О. Блок закликає та волає: «Зрозумій, що мені, окрім тебе, рішуче ніде не знайти пункту опертя, бо мамина любов до мене неспокійна, та і я не можу жити однією лише материнською любов'ю. Мені треба, щоб біля мене була жива і молода людина, жінка з діяльним коханням... (підкр. наше. – В. Л.). Я втопився знесилено клясти, мені треба, щоб людина дихнула на мене життям, а не тільки розмовами, похвальбою, плювками та зрадою, як це увесь час робиться довкола мене. Можливо, що й я такий самий, – тим більше я потайки ненавиджу оточення: адже воно старанно плекало те зле насіння, яке могло б і не прорости в моїй душі таким пишним цвітом. Від іронії, лірики, фантастики, безпідставних сподівань і обіцянок можна й з глузду з'їхати. Але невже і ти така? Поглянь тверезо на свій театр і на сценічних діячів, що оточують тебе. Мені видавалося завжди, що ти – жінка з високою душею, й не спроможна зануритись туди, куди я занурився. Допоможи мені якщо можеш».

Минає ще тиждень, і він знову стверджує те ж саме: «Нам доконежно жити разом і балакати багато, допомагати одне одному. Ніхто, крім тебе, не допоможе мені ні в житті, ні у творчості». Напередодні О. Блок написав вірші:

* * *

И вижу в снах твой образ, твой прекрасный,
Каким он был до ночи злой и страстной,
Каким являлся мне. Смотри:
Всё та же ты, какой цвела когда-то
Там над горой туманной и зубчатой*,
В лучах немеркнувшей зари.

* Околиці Боблова

На початку серпня Л. Д. приїздить, і тут, нарешті, з'ясовується, що вона сподівається дитини. О. Блок приймає все: «Нехай буде дитина, раз у нас нема, вона буде наша спільна»*. Зберігся більш пізній лист Л. Д. до матері Олександра Олександровича Андріївни (від 12.11.1908 року), що розкриває ситуацію, яка склалася: «Я звикла до думки про свою дитину; відчуваю, що моя і нікого іншого, а Саша приймає; ну, ось вона й буде у нас. Саша ще хоче, щоб я навіть мамі не казала про все гірке, що пов'язане з нею. Це було одним з найнерозв'язніших для мене питань – знайти тут правду, справді простий, правдивий, без виклику та натуги спосіб поступування. Я вважаю, що Саша правий. З якого це дива будуть знати інші, які однак не зрозуміють, а принижувати та карати себе – так в цьому наполовину, у крайньому разі, виклик і неприродність. Мені хочеться, як Саша вирішить. Нехай знають, хто знає про моє горе, що пов'язане з дитиною, а для інших просто у нас буде вона» (листа не надіслала. – Ред.).

О. Блок не тільки прийняв все. Більше того: він поклав на цю чужу дитину якісь свої потаємні сподівання. Йому видавалося, що життя може піти по-іншому. Першого дня 1909 року він записує: «Новий рік зустрів вдвох – тихо, ясно та печально», а коли дитина народилася (2 лютого), – робить у записнику виписку з «Анни Кареніної» Льва Толстого (слова Льовіна): «Але тепер все піде по-новому. Це дурниця, що не допустить життя, що минуле не допустить. Треба битись, щоб краще, набагато краще жити».

У спогадах Зінаїди Миколаївни Гіппіус про О. Блока є такий запис: «А ось смуга року – я пам'ятаю Блока простого, людяного, з небувало світлим обличчям... Це було коли він чекав на свою дитину. Після народження дитини Блок майже всі дні сидів у нас з цими світлим обличчям. У нас в їдальні Блок мовчить, дивиться по-своєму, світло та розсіяно. – Про що ви думаєте? – Та ось – як його, Митька, виховувати?»

Та життя вирішило по-іншому. Хлопчик, якого охрестили Дмитром не честь Д. І. Менделєєва, прожив усього декілька днів і помер 10 лютого. Втрату його О. Блок пережив важко. З цього приводу він написав сильного, з богоборчеським відтінком, вірша «На смерть младенца»:

Когда под заступом холодным
Скрипел песок и яркий снег,
Во мне, печальном и свободным,
Еще смирялся человек.

* З записів О. Блока від 16.07.1903 (до одруження) довідуємося, що вже тоді він мріяв про дитину: «Якщо, у мене буде дитина, то буде гірша за вірші. Така ж... З родини Блоків я виродився. Ніжний. Романтик. Але такий самий березневий кіт (рос. «мартопляс». – В.Л.). Див.: Блок А.А. Записные книжки. 1901-1920. – М.: Худож. литература, 1965. – Кн.6. Июль-Ноябрь 1903. – С.51. – 664 с.

Пусть эта смерть была понятна –
В душе, под песни панихид,
Уж проступали злые пятна
Незабываемых обид.

Уже с угрозой сжималась
Доселе добрая рука.
Уж подымалась и металась
В душе отравленной тоска...

Я подавлю глухую злобу,
Тоску забвению предаю.
Святому маленькому гробу
Молиться буду по ночам.

Но – быть коленопреклоненным,
Тебя благодарить, скорбя? –
Нет. Над младенцем, над блаженным,
Скорбеть я буду без Тебя.

Про те, що Любина дитина була дорогою для О. Блока свідчить нотатка з записника від лютого 1914 року: «Сьогодні день народження Митька. 5 років».

Усі ці особисті нещастя, буревії та біди відбилися на творчості О. Блока – в шерезі віршів, що просякненні почуттям гіркою жалю за піднесеним юнацьким коханням, яке розтринькалось у чаді низьких пристрастей: «О доблестях, о подвигах, о славе...» та ін. та в драмі «Песня Судьбы», автобіографічний підтекст якої проступає досить виразно. В образі Германа маємо риси О. Блока, праобразом Фаїни була Наталя Миколаївна Волохова, в Олені – Л. Д. Блок, у Другові Германа – Геннадій Іванович Чулков.

Влітку 1909 року О. і Л. Блоки від'їздять до Італії – обоє в дуже важкому душевному стані. В житті О. Блока ця поїздка – одна з найпохмуріших смуг. В Італії він обмірковує свою письменницьку долю. Він хотів би «різко повернути», усунути від декадентського галасу, від міщанського, анархістського «політиканства» від хвальковитості, поспіху та істеричного сміху» – від усього, чим зажажене близьке йому літературне середовище. Він «хотів би багато та тихо думати, тихо жити, бачитися з небагатьма людьми, працювати та навчатися». Нотуючи це, О. Блок додає: «Як же Люба могла б мені в цьому допомогти».

Вона й намагалася допомагати. Після лихоманки й кризи, що охопила її слідом за цим, вона затихла, заспокоїлася, замкнулась у собі і був час, коли вона справді хотіла поновити свої стосунки з Олександром у колишньому початковому дусі. Л. Д. пробувала віднайти себе в роботі, яка якимсь чином є близькою до О. Блока, – зайнялася перекладами, та

навіть, познайомившись з З. М. Гіппіус, брала участь у роботі однієї з секцій Релігійно-філософського товариства. «На секції знову цікаво – я робила доповідь! – повідомляла вона О. Блоку у грудні 1909 року. – Що не можна визначити релігію та нічого сказати в ній правильного. До мене гаряче приєднався Пришвін, казав, що перший рідний голос про релігію, мені було приємно, він такий росіянин, з лісів... Філософов просить мене бути секретарем у секції...Що ж, я можу, я погодилась спробувати...».

Але на це все її вистачило ненадовго. Оглядаючись згодом на свій життєвий шлях, Л. Д. охарактеризувала роки 1909-1911, що проведені спільно з О. Блоком, двома словами: «Без життя». А у 1912 році для неї настало «пробудження», і наступне чотириріччя (1913-1916) вже позначене знаменною поміткою: «В рабстві у пристрасті».

Спільне життя, ледве налагодившись, знову розладналося – і це вже остаточно. Далі тягся нескінченний шеренг сварок та примирень. Новий 1911 рік вони зустріли «за дуже важкими розмовами». З середини лютого становище загострюється настільки, що О. Блок зважується на пошуки окремої квартири для себе. Каменем спотикання між ними тепер – нестерпне ставлення Л. Д. до матері Олександра. «Але від'їзд не залагодить справи...», – зауважує О. Блок. І додає: «У Люби цими днями є щось світле». І як підсумок – у березні 1911 року: «Вона живе цілком іншим життям».

О. Блоку це завдає справжніх душевних страждань, «Усе єдине в собі я вже віддав тобі і більше вже нікому не в змозі віддати навіть тоді, коли цього праг би нераз. Це і визначає мій зв'язок з тобою», – пише він до Л. Д. у травні 1911 року.

Л. Д. чим далі, тим більше занурюється у своє інше життя. В неї знову розпочалась театральна смуга. І знову, як чотири роки перед цим, театр віддаляє її від О. Блока. Ось кілька нотаток з його щоденника за 1912 рік: «Увечері за чаєм я розпочав (котрого разу!) розмову про те, що становище не є природним і продовжувати його – значить снити. Ясно: «Театр в її житті став додатком до того кохання, яке розвивається, я бачу щодня, чи є воно справжнє чи тимчасове... Дні минають все ж таки з думкою «про іншу людину»; коли не зайдеш до неї, вона читає його листа, або ж відписує на нього, чи сидить замислившись... Нам обом буде гірше, якщо тягти життя так, як тягнемо ми його зараз. Туманність і невизначеність і стосунки її ніби зі мною найгірше за усе. Господь з тобою, мила».

О. Блок не звинувачує та не скаржиться. Він лише констатує та робить висновки. Більше того: не жаліє себе та готовий взяти на себе левову частку провини за скалічене сімейне життя: «Чим – це і є та справжня відплата, яка настала і яку слід сприйняти? Ну що ж, записати чорним по білому історія, яку вічно приховуємо всередині. Відповідь на мої злочини, які ніколи не припинялися, були: Андрій Білий, якого я, ймові-

рно, ненавиджу. Відтак – панове Чулков і якийсь вже зовсім дріб'язок (Ауслендер), від яких мене як тепер нудить. Відтак – «хуліган з Тьмутаракані» – акторчик – головне. Тепер – вже й не знаю хто».

Через певний час з'ясовується: він – хлопчина, «добрий» (22 роки), чистий, «знає її життя», «кохає її». На початку листопада Л. Д. від'їздить до нього, незабаром повертається, але він без неї «пиячить», і вона знову їде – «без терміну», каже, що це «остання закоханість», щоб О. Блок її «відпустив по-доброму». Але при всьому цьому, як і в історії з Андрієм Білим, вона «роздвоюється» і тим самим розброює О. Блока. Чого варта хоча б така його нотатка: «Мила сказала мені надвечір: якщо ти мене залишиш я загину там (з цією людиною), в цьому середовищі. Якщо відмовишся від мене, життя моє буде занапащене. Фаза мого кохання до тебе – вимоглива. Допоможи мені і цій людині».

У листопаді 1912 року О. Блок надсилає до Л. Д. листа, що виповнений нескінченною гіркотою та суворою правдою: «...Я переконаюсь кожного дня і моєю душею та моїм мозком, які на старість міцніють і працюють більш гармонійно, впевнено та дієвіше, що ти занурена до непробудного сну, який стремить до катастрофи... перекладаючи своєю мовою, ти можеш назвати цю катастрофу – новим пробудженням, встановленням нової гармонії (для себе та для третьої особи). Я в цю нову гармонію не вірю, я її проклинаю зарані, не тільки особисто, але й об'єктивно... Прошу тебе облишити домашню мову у звертанні до мене (мав прізвисько «Лала». – В. Л.). прокидайся, інакше – за тебе прокинеться інше. Хай благословить тебе Бог, хай допоможе тобі бути не жінкою – руйнівницею, а – творячою».

Так і тяглась з року на рік ця нескінченна плутанина. Для О. Блока вона була джерелом важкої душевної гризоти, яка до смерті виснажила його. Але тут треба зробити невелику перерву у зойках з Любою і нагадати, що майже у тих же роках 1898-1902, про які йтиметься нижче щодо Люби, можливо трішечки швидше О. Блок їде з матір'ю до німецького курорту Bad Nuheim, мати на лікування серцево-судинної системи (що успадкував від неї О. Блок, але це захворювання виявилось набагато пізніше, ніж у матері і більш в гострій формі, що і стало врешті-решт причиною його смерті. – В. Л.), а Олександр... там зустрічає петербурзьку світську левицю Ксенію Михайлівну Садовську, яка була на 20 років від нього старшою, та закохується в неї.

Як з'ясувалось пізніше, це був не просто перший сексуальний досвід, легенький флірт, курортний романчик, а дещо більше, що спонукало О. Блока написати поетичний цикл на її честь «Через двенадцять лет»:

К.М.С.

1

Всё та же озерная гладь,

Всё так же каплет соль с градирен.

Теперь, когда ты стар и мирен,
 О чем волнуешься опять?
 Иль первой страсти юный гений
 Еще с душой не разлучен,
 И ты навеки обручен
 Той давней, незабвенной тени?
 Ты позови – она придет:
 Мелькнет, как прежде, профиль важный,
 И голос, вкрадчиво-протяжный,
 Слова бывалые шепнет.
Червень 1909 (травень 1911)

4

Синеокая, бог тебя создал такой.
Гений первой любви надо мной,
 Встал он тихий, дождями омытый,
 Запевает осой ядовитой,
 Разметает он прошлого след,
Ему легкого имени нет,
 Вижу снова я тонкие руки,
 Снова слышу гортанные звуки * ,
 И в глубокую глаз синеву
 Погружаюсь опять наяву.
1897-1909. Bad Nauheim
(19 березня 1914)

Переважаючи більшість російської інтелігенції, крім поодиноких випадків (поети Николай Некрасов, Сергей Есенин, Владимир Маяковский) – хто знає більше?, як кажуть, не робила з цього політики. Не зважав на це і О. Блок. але все ж таки дещо пояснимо. Наприклад, у нашого поета Василя Чумака, коли був ще гімназистом в Ічні (Чернігівщина, гімназія, звичайно, була російською) «від цих принижень не раз стискалось серце». До слова. Дивує дещо поетичний біль, що вилив П. Тичина в 1926 році у вірші «До кого говорить?», який за життя так і не був надрукований. У вірші Тичина посмертно звертається до О. Блока і до живого ще на той час Максима Горького, які відомі як запеклі шовіністи – великодержавники і українські болі їм нідочого. Навпаки, приблизно в тих роках група українських письменників звернулась до Максима Горького за дозволом, щоб перекласти українською його роман «Мать». Максим Горький дозволу не дав.

* За український акцент* О. Блок називав К. М. С. хохлушкою, як офіційно прийнятою назвою малоросів (южноросів) у Російській імперії

Ось цей вірш П. І. Тичини

До кого говорить?*

Блок у могилі. Горький мовчить.

Рабіндранате-голубе!

З далекої Бенгалії

прилинь до мене на Україну,

Я задихаюся, я гину.

Я покажу такі речі

в однокласовій ворожнечі,

Я покажу всю фальш, всю цвіль

партійно-борчих породіль.

А братні зуби? Дружній зиск?

Гнучка політика, як віск.

Коли б були це генерали,

ми б знали, що робить.

А в тім то й річ, що це кати

однокласовії...

Рабіндранате-голубе,

та де ж той серп нам, молот і лани?

Рабіндранате-голубе,

од достоєвщини звільни!

До кого говорить?

Блок у могилі. Горький мовчить.

1926

Та ось приниження від легковажної поведінки Л. Д. для О. Блока було поштовхом до появи декількох ліричних шедеврів. Образ «єдиної на світі», солодкі та гіркі спогади про те «чудесне», що трапилось у 1898-1902 роках, трагічні усвідомлення своєї провини та безвихідь з усього, що сталося, – ця нитка в ліриці О. Блока не рветься до самого кінця:

* * *

И ты, кого терзал я новым,

Прости меня. Нам быть — вдвоем.

Все то, чего не скажешь словом,

Узнал я в облике твоём.

Січень 1912

* Див: Тичина П.І. Золотий го́мін: Вибр. твори / Упоряд., вступ. ст. С.А. Гальченка. – К.: Криниця, 2008. – С. 19. – 608 с.

...Этот голос - он твой, и его непонятному звуку
 Жизнь и горе отдам,
 Хоть во сне, твою прежнюю милую руку
 Прижимая к губам.
Травень 1912

...За окном, как тогда, огоньки.
 Милый друг, мы с тобой старики...
 Ничего я не жду, не ропщу,
 Ни о чем, что прошло, не грущу.
 Только, вот, принялась ты опять
 Светлый бисер на нитки низать,
 Как когда-то, ты помнишь тогда...
 О, какие то были года!
Жовтень 1913

Забудешь ты мою могилу, имя...
 И вдруг — очнешься: пусто; нет огня;
 И в этот час, под ласками чужими,
 Припомнишь ты и призовешь — меня!
Грудень 1913

А душа моя – той же любовью полна,
 И минуты с другими отравлены мне.
Вересень 1915

...Що й казати – я не маю права,
 Я тобі не в змозі дорікнуть,
 За твою стражденну і лукаву
 Суджену жіноцтву темну путь.

Не до нас життю – воно квапливе!
 Хай брехала мрія – та цвіла.
 Все-таки, коли-небудь щаслива
 Ти хіба зі мною не була?

Золотинка, кучеринка кожна –
 Чи не в давньому вилась огні? –
 Ти – безбожна, пристрасна, порожня,
 Незабутня, – ти пробач мені!
11 жовтня 1915 Пер І. Драч

Хоча О. Блок хотів закінчити віршем «Перед судом» (уривок з якого процитовано вище. – В. Л.) цикл «Кармен», присвячений Любові Олександрівні Дельмас (опера співачка, його чергове захоплення. – В. Л.), цей намір був викликаний, ймовірно, чисто мистецькими пошу-

ками. За змістом вірша неспростовно постає перед нами образ Любові Блок.

Цією щемливою нотою і завершується все ліричне в стосунках О. Блока з дружиною. Але був в їхніх стосунках ще й інший бік, що важливий для з'ясування мистецьких поглядів і гадок зрілого О. Блока. Це постійний спір його з Л. Д. про сутність, мету та форми мистецтва. Театральні захоплення Л. Д. пояснюють, чому спір цей точився, головним чином, довкола стану та завдань сучасного театру, а конкретно – довкола режисера Е. Меєрхольда.

Творчий геній О. Блока позначився більше на запереченні старого, ніж на ствердженні нового. Але наскільки характерною була для нього невсипуща ненависть до «страшного світу», настільки ж знаменними є постійні пошуки, можливо, інколи й неплідні певного позитивного ідеалу. 23 липня 1908 року О. Блок пише до Л. Д.: «Я зморився безсило проклинати, мені треба, щоб людина дихнула на мене життям...». І чим дужче він утверджується у цій гадці, тим більше протистоїть своєму літературному оточенню.

Але минуле ще міцно тримає О. Блока. Андрій Білий намагається затягти його до антропософії, Євген Іванов – до теософії, Зинаїда Гіппіус – до «релігійної спільноти», сестра Ангеліна (від другого шлюбу його батька Лева Олександровича. – В. Л.) – до мракобісного православ'я Іліадора і Гермогена. Він опирається, борониться, без жалю рве колишні зв'язки (напр., з В'ячеславом Івановим), відходить у гірку та важку самотність.

Особливо багато О. Блок думає, звичайно ж, про мистецтво, переглядає старі критерії, доходить нових висновків. Погляди та гадки його складаються у струнку систему. Його займає, в першу чергу, питання про «грунт» мистецтва – тієї «землі, без якої невидно неба». Грунтом є роздуми митця «про живе, про те, що у часі та просторі». Звідси, у світлі власного досвіду, О. Блок робить рішучий висновок: «Доки не знайдеш дійсного зв'язку між тимчасовим і позачасовим, доти не станеш письменником, не тільки зрозумілим, але будь-кому та будь-що, крім забави, потрібний».

В естетичній свідомості О. Блока виникають критерії красивого і прекрасного. Красиве (гарне) – це не більше як святкова, але дешева оболонка, що приховує нікчемність чи порожнечу змісту. «Прекрасне – ось світ тих сутностей, з якими має справу мистецтво». З мистецтвом не слід «загравати чи бути за панібрата». Воно вимагає певного «чину» (роботи) стосунків – «повільного, важливого, не суєтного, не рекламного». В цьому зв'язку О. Блок нагадує заповіт О. Пушкіна: «Служіння муз не терпить суєти. Прекрасне має бути величне». Тобто мистецтво має бути великим, строгим, правдивим і людським.

Митець, по-перше, мусить думати, та говорити не про «красу», а про «людину». «Нам знову потрібна вся душа, все житейське, вся люди-

на... Безумно люблю життя, з кожним днем більше... Повертаймось до психології... Назад до душі, не тільки до «людини», але й до «всієї людини» – з «духом, душею та тілом, з житейським – тричі так», – нотує О. Блок у жовтні 1911 року. «Мистецтво бо пов'язане з моральністю», – стверджує поет іншого разу, вважаючи, що саме моральнісним началом є насичена драма «Троянда і Хрест», в якій він хотів найбільш зрозуміло сказати мовою мистецтва про своє, найзаповітніше та глибоко пережите.

Трохи детальніше. «Роза и Крест» – найулюбленіше творіння О. Блока, якому він віддав багато творчої сили (дехто вважає, більше, ніж будь-якому іншому з своїх творів) в особливо важкому для нього 1912 році. Коли драму було закінчено та прочитано друзями, О. Блок зрозумів, що написав нарешті справжнє*.

Зрозуміло, що немає серйозних підстав шукати в «Розе и Кресте» якихось прямих запозичень того, що відбувається в цей час в особистому житті О. Блока (факти дійсності розчиняються та перетворюються у мистецькій творчості, підкоряючись її особливим законам), але, разом з тим, розглядаючи питання у більш широкому аспекті, оминувши тієї обставини, що в момент нового і різкого загострення своєї сімейної драми О. Блок був поглинений роботою над твором, в якому головним і основним – трагедія людського кохання, – не небесно-божественного і не «астатичного», а саме людського, неможливо. Про те поет у своїх детальних поясненнях до драми, її змісту та сенсу† стверджує особливо палко.

О. Блок визначав «Розу и Крест» насамперед як «драму людини Бертрана», розум якого «шукав примирення Рози, яка ніколи не відчула Радощів, з Крестом «звичайного страждання». Бертран – «посивілий невдаха», за думкою оточення – «важка людина», але він по вінця вповнений душевної краси та історичного шляхетства: це людина строга і мужня, яка глибоко усвідомлює свій обов'язок, «непогамовно чесна, важко чесна», що володіє серцем, яке відбуло довгий шлях випробувань і любові». З цих коротких, але насичених характеристик ясно, що О. Блок втілив у образі Бертрана своє уявлення про справжню людину (про «всю людину»). Бертран кохає графиню Ізору вічним, не розділеним, без взаємності коханням – і саме в цьому важкому коханні розкривається вся сила і краса його простої людської душі, – міць і краса самопожертви. Особливо значною в цьому сенсі є фінальна сцена драми, коли, спливаючий кров'ю Бертран, стоїть на варті любовного побачення Ізори з Алісканом. В трактуванні О. Блока Бертран жертвує життям заради щастя Ізори, «відкриваючи для неї своєю смертю нові шляхи».

Здавалося б, які «нові шляхи» можуть відкритися перед цією молододою жінкою, яка охарактеризована в драмі «темною і пристасною»,

* Див.: Блок А.А. Собр.соч.: в 8-ми т. – Т.7. Автобіографія 1915. Дневники 1901-1921. – М.-Л.: Худож. література, 1963. – С. 213. – 544 с.

† Там само. – Т.4. Театр. – М.-Л.: Худож. література, 1961. – С. 527-538. – 604 с.

«хижою, жадібною, вередливою, що наділена розумом, винахідливістю та здоровим глуздом». Але О. Блок, визначаючи «Розу и Крест» насамперед як драму людини Бертрана, каже, що відтак – це також і драма Ізори. Не все так просто та одноманітно в прекрасній графині. За всіх її «земних» якостей та властивостей є в ній й душевна свіжість і цільність, вона створена з чистого без домішок та сприйнятливого металу», тому, врешті-решт, вона може і не поділяти долі решти мешканців графського замку. Нехай вона ще не в змозі поцінувати кохання Бертрана – «відда не людське тільки кохання, яке охороняє непомітно та нікуди не кличе», нехай молодість і пристрасть кидають її в обійми банального красунчика Аліскана, але (як наполягає О. Блок) доля її остаточно «ще не звершилася», про це промовляють її сльози над трупом Бертрана.

Моральнісна основа, якою так глибоко просякнута «Роза и Крест», стала для О. Блока на той час дуже важливим критерієм у мистецтві. Цим «метром» він починає вимірювати все, в т.ч. й те, що ще порівняно не так давно видавалось йому близьким і значним. Модерністське мистецтво ХХ ст. різко ним засуджується (він прямо каже: «отрута модернізму») головним чином тому, що з нього зникло основне та вирішальне – правда. Легкий та витончений талант може бути шкідливим саме тому, що він зчаста вдається до брехні, яка прикрашає та потішає. «Тільки геній каже правду, тільки правда, якою важкою вона не була б, легка – «легкий тягар». Звідси і завдання; «Правду, що зникає з російського життя, – повертати наша справа».

Як на мене, це дуже легковажна заява з Вашого боку, пане О. Блок складається враження, що Ви навіть для себе не з'ясували про що йдеться, і що треба мати на увазі, коли у поета йдеться про «правду». Адже в такій величезній країні (імперії), де «на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує» (Т. Г. Шевченко) однієї «правди» на всіх в принципі бути не може, а може бути хіба ось це: «Я не знаю, чи все те правда, що тепер я бачу» (Леся Українка «Касандра»).

Вже Тацит попереджав про опонентне мислення з боку завойовників і з боку завойованих*. Це, по-перше, а, по-друге, якби ж то всі пам'ятали, в т.ч. і російська (і царська і радянська свого часу) про застереження Оноре Бальзака, що «...мова завжди буде найбільш неспростованою формулою нації»†, то, можливо, свою внутрішню політику в багатонаціональній державі не проводили б так, як за приповідкою «рубать гілля, на якому сидять». А М. Лермонтову не довелось би іронізувати з такої політики правителів, а саме:

* Див.: Хрестоматия по истории древнего мира / Под ред. д.и.н. С. Л. Утченко. – М.: Соцэкгиз, 1962. – С. 558, 559; 553. – 675 с.

† Бальзак Оноре. Думки про мистецтво. – Гл. Герцогиня де Ланже / Пер. з франц. – К.: Мистецтво. – С. 51-52. – 255 с.

Какие степи, горы и моря*
 Оружию славян сопротивлялись?
 И где велению русского царя
 Измена и вражда не покорялись?
 Смирись, черкес! и запад и восток,
 Быть может, скоро твой разделят рок.
 Настанет час и скажешь сам надменно:
Пускай я раб, но раб царя вселенной!
 Настанет час и новый грозный Рим
 Украсит Север Августом другим!
 1832

Так що, панове шовіністи – великодержавники, як писала Леся Українка в драмі «Орґія», характеризуючи ситуацію між Римом, завойовником, щодо загарбані Греції, цей приклад один в один стосується історичної ситуації Росії з Україною: «... переможцям вільно називати країну нашу смітником, а нас, поки ми не в «оправі», просто сміттям». Що могло б завадити О. Блоку «вцент зросійщений Київ» називати «глухою провінцією», а, наприклад, київський журнал «В мире искусств» зневажливо «охрестити» «журнальчиком» (див. його лист до Андрія Білого від 06.08.1907 р.)

В ретроспективі справа виглядає зовсім по іншому. Михайло Степаненко (Всесвіт. – №7-8. – 2014 рік) пише: «На сьогодні реальним документом, який відзеркалює події мистецького життя Києва початку ХХ ст. залишається періодика. На мою думку, найцікавішим і в чомусь унікальним періодичним виданням... був київський журнал «В мире искусств», що двічі на місяць інформував про модерне літературно-художнє життя різних країн світу, не оминаючи актуальних гостродискусійних тем, які обговорювалися в українському суспільстві того часу. Перший номер журналу вийшов з друку в лютому 1907 року, а його першим шеф-редактором став відомий український композитор Борис Яновський. Фінансування журналу здійснювали родини Екстерів і Давидових» (с. 290) [журнал закрили в 1910 р. – В. Л.].

У записнику О. Блока від 28 червня 1916 року читаємо: «Кращими залишаються «Стихи о Прекрасной Даме». Час не мав би торкнутися їх, який би я не був слабкий митець». А готуючи друге видання збірки «Стихи о Прекрасной Даме» в березні 1908 року в авторецензії він пише, що «зміст моїх віршів – неминуча, драматична послідовність життя. «Стихи о Прекрасной Даме» – рання ранкова зоря – ті сні та тумани, з якими змагається душа, щоб отримати право на життя. Самотність, мла, тиша – закрита книжка буття, яка чарує недоступність, ятрить дивним візерунком незрозумілих сторінок. Там усе майбутнє – за сімома печат-

* М. Лермонтов. Поема «Измаил-бей» (ч. 3.1); (підкрес. наше. – В. Л.)

ками. В ранковій млі вже прозирає Чародійний Єдиний лик, який відвідував у видіннях над полями та містами, який відвідає мене наприкінці життя. Можливо, незабаром уже Він з'явиться до мене знов, і тоді зрозумію, що перегнулася лінія життя та заноситься на його захід. Але – мимо! знову у сліпоту та у хміль, у млу та в тривогу безумно женуть мене захоплення жадібного життя.

«Неожидання радість» – друга після «Стихов о Прекрасной Даме» – перші жагучі та гіркі захоплення – перші сторінки книжки буття. Келихи отруйного вина, напіввтілені сни. З невловимою логікою спадає з очей полуда, невмолимі риси безумної потворності катують прекрасне обличчя. Але у буйному захваті душа співає славу новим чарам і новим розчаруванням; їй відомі нові отрути, новий хміль. Будучи готовою померти, вона чудесно відроджується; будучи готовою до злету, зривається у прірву – і плаче, і плаче на дні. Зранена – співає. Побита – кричить. Притлумлена – підноситься у прозору просинь. Надтріснутий дзвін помірно гойдається та співає сріблястим голосом, поки не зірветься у прірву: захоплені світу не перелічити, закоханість, як фенікс, виникає з попелу, – і нові бенкети справляє природа там, де ще вчора тхнуло спаленим, та злякані птахи злітали та метушилися, жалісно кричали над землею, що відгонить смородом.

Хто наслідиться зауважити: «Не має бути. Зупинись! Так я живу, так я хочу. Не виміняю моїх захопливих і чорних днів, моєї міщанської лінії, мого вічного свята на вашу розсудливість і глибину, на ваші перлові зорі. Не за чужою волею загину, не за чужою і повстану. Я питаю словами поета*:

* * *

Кто скажет нам, что жить мы не умели,
Бездушные и праздные умы,
Что в нас добро и нежность не горели
И красоте не жертвовали мы?
... Не жизни жаль с томительным дыханьем, –
Что жизнь и смерть!.. – А жаль того огня,
Что просиял над целым мирозданьем
И в ночь идет! И плачет, уходя!

«Земля в снегу». Плід гірких захоплень, келих гіркого вина. Коли причинний загубив дорогу, – чи не ви вже покажете йому шлях? Не сприймаючи йдїть своїми шляхами. Я знаю сам сторони світу, звуки серця, лісові стежки, глухі байраки, вогні в хатах моєї батьківщини, яскраві очі моєї супутниці. Що з того, що Доля, як циркова наїзниця, вихопилась з тьмяних мерехтїнь куліс, і баский скакун її, що засліплений потоками світла, ревінням людських голосів, лясканням бичей, понїсся

* Стихи о любви и стихи про любовь. Афанасий Фет. А. Л. Бржевской.

довкола арени, торкаючись копитами парасюти? І ось Доля – легка найзниця у прозорій туніці, уся рожева, тремтливо-сором'язлива на арені, нахабно-безсоромна у пристрасті, ляснула нехотячи звивистим бичем жалюгідного клоуна, який ламається на очах амфітеатру, – ляснула просто у білий диск обличчя. В душі у клоуна – пожежа сміху, відчаю та пристрасті. З-під червоних трикутників брів летиться кров – тому й не видно дороги. Йде, хитаючись і жартуючи, – але не тягнись рук і не рятуйте.

Далеко в потемку світить величезний факел закоханої душі. Якщо з ним заблукаю, то вже нема кому рятувати, бо сама Доля перетворила цю пишність, це незабутнє захоплення, це ясне сумління, цю радісну тугу – на ніщо. І я протягну до неї руки, я вклонюсь їй до ніг, – чи буде Вона в образі циркової найзниця в ажурових панчішках з голубими стрілками, з тонким і образливим бичем, з очима захопливої містянки, які сяють лише за звички сяяти, до гробу сяяти.

Так розгортається життя. Так усьому дивуючись, ні про що не жалкуючи, страдницькою стежиною проходить душа. Поступіться. Ось тут ви мешкаєте, ось у цих закуренних хатках колихаєте дітей та працюєте, ось тут недільного вечора, у жовтявому літньому поросі, лускаєте горішки, лущите соняшники, купуєте дзеркальце на вуличному лотку, щоб погарнішати та подобатися милому. Але здаля йде до вас вільна, зухвала, нахабна циганка з шафранним обличчям, з бездонною пристрастю в чорних очах. Повільно йде, гуляючи, відпочиваючи, від однієї пристрасної ночі до наступної. В чорному волоссі брязкотять жовті монети, запорошена червоно-жовта хустка. Ви мусите встати, і дати їй дорогу, і тихо вклонитися.

Хто захоче розуміти, – нехай зрозуміє невмолиму логіку цих небагатослівних книжок. Хто захоче більше – повірити, – нехай вірить, що не переможе і Доля. Бо в кінці шляху, що виповнений падіннями, суперечностями, гіркими захопленнями та непотрібною тугою, стелиться одна вічна та безкрайня рівнина – питома вітчизна, можливо й сама Росія. І сніги, що устеляють землю – перед весною. Поки що сніг засліплює очі та холод, що сковує душу, перегороджує шляхи, здаля долинає одинока пісня Коробейника, переможно-сумний, закличний наспів, що розвіюється заметіллю:

... Распрямись ты, рожь высокая,

Тайну свято сохрани...

Березень 1908 р.

С.-Петербурґ

Олександр Блок

А ось ще «Начерк передмови до нездійсненого видання збірника «Стихи о Прекрасной Даме».

Ця книжка, яка спочатку звернула на себе увагу невеликого кола людей, які вміли читати між рядками, з плином часу стала, очевидно,

доступною читачам моїх пізніших віршів. Більш довершені за формою та більш цікаві за змістом, вони потягли за собою й це бідне дитя моєї юності.

«Стихи о Прекрасной Даме» дали поганий урок деяким молодим поетам, бо технічно книжка дуже слабка. Вони дали привід для критичних закидів. Згодом критика сприйняла їх, тлумачачи цілком неправильно. До цих пір я іноді зустрічаюся з міркуванням про «перетворення образу Прекрасної Дами на образи моїх наступних книжок: Незнайомої, Снігової Маски, Росії тощо. Неначе перетворення одного образу на інший є справою простою та природною! Та головне, ніби сутність, яка володіє самостійним буттям, може перетворюватися на привід, на образ, на ідею, на мрію!

Кожне нове видання книжки давало мені привід переробляти її; за перших переробок я мав на увазі якомога ширше розкрити її зміст; за наступних доклав багато зусиль з боку техніки віршування; усі ці роботи, однак, не задовольняли мене. В першому випадку я губився в купі матеріалу; у другому – я заміняв окремі висловлювання на інші, більш відповідні з позиції літературної, на шкоду основному сенсу. І я відчував себе заблуканим у лісі власного минулого, аж поки не дійшов скористатися прийомом Данте, який він застосував, коли писав «Новую жизнь».

Допитуючись допомоги та тихих порад у Тієї, про яку написана книжка, я хочу щоб мені вдалось дописати її такими простими словами, які допомогли б зрозуміти її єдино потрібний зміст іншими.

15 серпня 1918

О. Блок»

На завершення нашого викладу про О. Блока наведемо декілька суджень не просто його сучасників, але таких, що в певні проміжки часу належали до кола друзів.

Так, Чулков Георгій Іванович (1879-1939), письменник-символіст, поет, прозаїк, драматург і критик пише: «...Ще в 1902 році О. Блок відчував, що в його Прекрасній Дамі – «великий свет и злая тьма»... Про це у нього було сказано у вірші «Я тварь дрожащая. Лучами...»

Не знаешь Ты, какие цели
Таишь в глубинах Роз Твоих,
Какие ангелы слетели,
Кто у преддверия затих...
В Тебе таятся в ожиданьи
Великий свет и злая тьма –
Разгадка всякого познания
И бред великого ума.

Ось це змішування світла і темряви – найхарактерніша риса всякого декадента. І в цьому розумінні Блок завжди був декадентом. Але перше враження від нього, як особливості, було світле».

Городецький Сергій Митрофанович (1884-1967), поет, белетрист, перекладач:

«Олександр Блок – поет того величезного культурного провалля, яке утворилося між двома революціями – П'ятого і Сімнадцятого років. З найніжнішими очима і дитинно-чистим серцем опустився він у безодню, безстрашно пройшов найжахливішими її ущелинами та виніс свій дантівський важкий досвід до засліплюючої сучасності. Гостра значущість його поезії для наших днів (написано у 1922 р. – В. Л.) і безсмертя її в історії великої російської літератури визначається тією виключною чесністю співу, з якою він виконав свій подвиг і яка робить найфантастичніші рядки його віршів фактичним документом його епохи».

Андрій Білий (Бугайов Борис Миколайович (1880-1934), відомий діяч і теоретик російського символізму, поет, прозаїк, драматург, критик і публіцист; найближчий друг О. Блока періоду 1906-1909 років: «...характеризуючи фігуру Олександра Олександровича, я не міг його виключити з загального фонду епохи: його буття саме собою, його приватне життя – є епохою, настільки епоха, що епізоди цього життя, які перетворювалися ним на вірші, ставали улюбленими рядками усього живого й передового у істинному сенсі протягом двох останніх десятиліть (початку ХХ ст. – В. Л.). Було у ньому щось епохальне, і тому-ось, коли він входив до того чи того товариства, сидів, мовчав, найбільш чуйні сприймали цю мовчазну присутність Блока за присутність Епохи, за Чоло Віку, що діє в цьому чудовому чолі, перерізаного строгою зморшкою зосередженого болю. І мовчанка цих скорботно вигнених стиснених вуст і дещо гордовито закинена голова, – все діяло як Слово, яке слід було пережити у багатьох словах, статтях, ідеологіях. Він неначе був самим собою ідеологією, що діє потенційно та викликає довкола себе динамізм. Він не писав ідеологічних трактатів, але ідеологи тяглися до нього: спочатку ми, москвичі, відтак В. І. Іванов, Г. І. Чулков, за ними вже інші. Блок, такий, «безідейний» у своїй поезії, сам завжди був великою фігурою того чи того ідеологічного центру».

Серцевину «ідеологічного центру» не тільки всієї російської інтелігенції (за поодинокими винятками як М. Лермонтов, М. Некрасов, В. Маяковський, С. Єсенін, хто знає більше?) завжди був великодержавний шовінізм і це не тільки тому, що інтелігенція в галузі історії вчилася на «Истории России» Михайла Сергійовича Соловйова (1820-1879), якої, наприклад 18 томів, а з додатками 25 томів стояли на першій полиці в кімнаті О. Блока (за спогадами Сергія Михайловича Соловйова (1885-1942), троюрідного брата О. Блока; поет, перекладач, філолог. До слова є вже нове видання цієї «Истории» 1992 р. Ймовірно, сучасна молодь росіян так само виховується у дусі великодержавного шовінізму.

Ця історія, а серед улюблених російських поетів О. Блока одні лише шовіністи-великодержавники, починаючи з О. Пушкіна, Тютчев, Фет і ін.

Показово, що за спогадами Володимира П'яста – літературний псевдонім поета і перекладача Володимира Олексійовича Пестовського (1886-1940), поляка за походженням, О. Блок у поемі «Возмездие», у варіантах третього розділу, які, правда, згодом були ним вилучені, є такі рядки про Варшаву:

Где хамство с каждым годом пуще,
Где «Новым временем» смердит,
Где самовластны, всемогущи
Лишь офицер, жандарм и жид.

Ось так, національну ненависть поляків до росіян – загарбників, а в зв'язку з цим і до усього російського, згадайте, що в романах Ф. Достоєвського поляків зневажливо називають «полячишками», О. Блок «делікатно» називає «хамством». Сам Володимир П'яст цей чин О. Блока іронічно називає «різноманітними «haines» (з франц. ненавистями, злобами), які були у лагідного поета».

Зневага до українського з боку О. Блока не менш болюча. Ось такий факт. В 1916 році після повернення з фронту (Білорусь, Пінськ; брав участь в команді з підготовки робіт) журнал «Летопись» (в редколегії якого були Максим Горький, Анна Ахматова і ін.) запропонував О. Блоку, на його вибір, зробити переклад добірки віршів з українських поетів. В його записнику від 26 квітня 1916 року дослівно занотовано «вчора – з «Летописи» хохли за вибором». Не відгукнувся. Промовчав.

Чи можна припустити, що це тому, як пише О. Кобилянська в автобіографії 1903 року: «...Якщо читача моїх писань вразить болісно смутна струна моєї поезії, то нехай згадає, що в ній відбивається лише віковичний смуток підневільного народу (підк. наше. – В. Л.), що перейшов вже в кров, не уміє з болю звільнитися. Може, це хиба, але вона характеризує так само мій народ, як і мене. Малороси і їх митці поки що смутно співають»*.

Та серед російської творчої інтелігенції були інші поети, які засвідчили сою активну громадянську позицію. Крім згаданого вище М. Лермонтова, Микола Некрасов відгукнувся віршем на смерть Т. Шевченка з такою ж назвою[†]

* Кобилянська О.Ю. Твори: в 5-ти т. – Т.Б. – Автобіографія 1903р. – К.: Держвидав «Худож. Літератури», 1963. – С. 217. – 786с.

† Вірш перше був надрукований в українському журналі «Зоря» у Львові (тодішня Австро-Угорщина), 1886, №6. Перша публікація в Росії – «Литературный вестник», 1904 р., №8.

«На смерть Шевченка»

(уривок)

Всё он изведаль: тюрьму петербургскую,
Справки, допросы, жандармов любезности,
Всё – и раздольную степь Оренбургскую,
И ее крепость... В нужде, в неизвестности
Там, оскорбляемый каждым невеждою,
Жил он солдатом с солдатами жалкими,
Мог умереть он, конечно, под палками,
Может, и жил-то он этой надеждою.

А 19-річний С. Єсенін переклав на російську уривок з поеми «Княжна» Т. Г. Шевченка.

Село! В душе моей покой.
Село в Украине дорогой.
И, полный сказок и чудес,
Кругом села зелёный лес.
Цветут сады, белеют хаты,
А на горе стоят палаты,
И перед крашеным окном
В шелковых листьях тополя,
А там всё лес, и всё поля,
И степь, и горы за Днепром...
И в небе темно-голубом
Сам Бог витает над селом.
1914

Тому сумним підсумком у соціально-політичних стосунках України з Росією можна сприйняти вірш-заклик В. Маяковського «Долг Украине»

Знаете ли вы украинскую ночь?
Нет, вы не знаете украинской ночи!*

Здесь небо от дыма становится черно,
и герб звездой пятиконечной вточен.

* На відміну від М. Гоголя, який у повісті «Майская ночь, или Утопленница», змалював чарівність української ночі як частини доби, В. Маяковський у своєму вірші метафорично називає «українською ніччю» цілеспрямовану політику російських урядів (царських і радянських на знищення України, її народу як окремишнього історично сформованого утворення та його славної історії. В. Маяковський, ніби «виправдовуючи» будівництво Дніпрельстану, який затопив дніпровські пороги, а разом з ним пам'ять про запорозьких козаків як захисників українського народу, що стверджується у сумно відомій сентенції царсько-радянських посіпак: «не было, нет и не будет; мы единый русский народ» і т.д.

Где горилкой, удалью и кровью
Запорожская бурлила Сечь,
проводов уздой смилив Днепровьє,
Днепр заставят на турбины течь.
И Днипро по проволокам–усам
Электричеством течёт по корпусам.
Небось, рафинада и Гоголю надо!

Мы знаем, курит ли, пьёт ли Чаплин;
мы знаем Италии безрукие руины;
мы знаем, как Дугласа галстук краплен...
А что мы знаем о лице Украины?

Знаний груз

у русского тощ –

тем, кто рядом, почёта мало. (Підкр. наше. – В. Л.)

Знают вот

украинский борщ,

Знают вот

украинское сало.

И с культуры поснимали пенку:
Кроме двух прославленных Тарасов –
Бульбы и известного Шевченка, –
ничего не выжмешь, сколько ни старайся.
А если прижмут – зардеется розой
и выдвинет аргумент новый:
возьмёт и расскажет пару курьёзов –
анекдотов украинской мовы.

Говорю себе:

товарищ москаль,

на Украину шуток не скаль.

Разучите эту мову на знамёнах –

лексиконах алых, –

эта мова величава и проста:

«Чуешь, сурмы заграли,

час расплаты настав...»

Разве может быть затрёпанней да тише

Слова поистасканного «Слышишь»?!

Я

немало слов придумал вам,

взвешивая их, одно хочу лишь, –

чтобы стали всех моих стихов слова
полновесными, как слово «чуешь».

.....

Трудно
людей
в одно истолочь,
собой кичись не очень.
Знаем ли мы украинскую ночь?
Нет,
мы не знаем украинской ночи.
31 жовтня 1926 року

На жаль, і сьогодні російська інтелігенція в масі своїй – моральні покручі, злодії, «каліки» (підкр. наше. – В. Л) як характеризував Т. Г. Шевченко героя в ліричному відступі в своїй російськомовній поемі «Слепая» (1842 р.)

Я тайну жизни разгадал*,
Раскрыл я сердце человека,
И не страдаю, как страдал,
И не люблю я: я калека!

Як не згадати на завершення пророчі слова П. І. Тичини:
Не будь ніколи раю†
«У цім кривавім краю».
1918

І наостанок звертаюсь до всіх членів «руського мира» в Росії і в Україні словами Т. Шевченка «не дуріте дітей ваших, що вони на світі на те тільки, щоб панувати», тобто верховодити над усіма народами, асимілюючи їх, а краще познайомтесь з думкою нашого земляка, російськомовного письменника Євгена Гребінки: «...Стоит соскоблить с сердца... духовную шелуху (хоча б ось це: «руський человек имеет высокое предназначение!»), то есть срезать с души... накипь невежества; ... выложите, вышлифуйте русские умы – и нравственные великаны возникнут из праха...»; тобто, киньте займатись геополітикою ближніх і дальніх територій і ви займете відповідне достойне місце серед рівноправних народів світу – рівний серед рівних.

І насамкінець:

«... найкращий спосіб ушанувати велику людину – це висвітлити її вади так само сумлінно, як і її чесноти».

Генріх Гайне‡

* Шевченко Тарас Григорович. Кобзар. Повна ілюстрована збірка. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2009. – С. 184. – 720 с.

† Тичина Павло Григорович. Золотий гомін: Вибр. твори: Сонячні кларнети: Скорботна мати / Упоряд., вступ ст. С. А. Гальченка. – К.: Криниця, 2008. – С. 52. – 608 с.

‡ Генріх Гайне. Вибрані твори: в 4-х т. – Т. 3. Поєми. Критика. – к.: Дніпро, 1973. – С. 278. – 448 с.

О. Блок

До музи

Ти загибель віщуєш у світі.
В потаємних мотивах твоїх
Є прокляття святих заповітів,
Є зневага до щастя у них.
І така є заманлива сила,
Що повірив я в ті голоси,
Ніби янголів ти спокусила,
Звівши чаром лихої краси...
І коли ти глумишся з віри,
Над тобою горить, мов огні,
Неяскравий, пурпурово-сірий
Німб, іздавна вже знаний мені.
Зла чи добра? Гадати не буду,
Але знаю: ти вся – не відсіль.
Хай для інших –ти Муза і чудо,
А для мене – пекельний ти біль.
Я не знаю, чому на світанку,
В час, коли уже геть знемагав,
Я побачив твій лик наостанку
І не вмер, а розради благав?
Прагнув я ворожнечі між нами,
Ти ж даруєш з води і роси
Луг з квітками і твердь із зірками –
Все прокляття своєї краси.
І підступніш північної ночі,
Золотого аї* похмільніш
І циганського шалу коротші
Твої ласки лихі, наче ніж.
Є розрада фатальна для мене
І зневазі одвічних святинь,
Насолода для серця шалена –
Оця пристрасть гірка, мов полин.
29 грудня 1915. Пер. Іван Драч

О. Блок

Перед судом

Чом поникла так, зніяковіла?
Подивись на мене, як раніш.

* Сорт шампанського – Ред.

Ось яка ти стала – помарніла
В світлі дня, що ріже, ніби ніж!

Я і сам не чистий вже – де дінеш.
Недоступність, злість – не по мені.
Я дивлюсь добріше й безнадійніш
На прості й нудні шляхи землі.

Що й казати – я не маю права,
Я тобі не в змозі дорікнуть,
За твою стражденну і лукаву
Суджену жіноцтву темну путь.

У твоє життя я зазираю –
В інший спосіб долю пізнаю,
Краще, аніж судді, те я знаю,
Як ти опинилась на краю.

Воджені над прірвою, над сказом
Час був наш – чи не забула ти?
Ми хотіли сіті скинуть разом
І летіть, щоб впасти з висоти.

Мріяли завжди удвох згоряти,
Спопеліти вдвох – і всьому край!
Двом дано в обіймах помирати,
Бачити навіч блаженний рай.

Що поробиш, в сіті заманула
Марна мрія, – та бридня кругом,
І життя навідліг стьобонуло
Грубим і безжальним батогом...

Не до нас життю – воно квапливе!
Хай брехала мрія – та цвіла.
Все-таки, коли-небудь щаслива
Ти хіба зі мною не була?

Золотинка, кучеринка кожна –
Чи не в давньому вилась огні? –
Ти – безбожна, пристрасна, порожня,
Незабутня, – ти пробач мені!

11 жовтня 1915 *Пер. Іван Драч*

Література

1. Блок Александр. Собр. соч.: в 8-ми т. / Под общей редакцией В.Н. Орлова, А.А. Суркова, К.И. Чуковского. – М.-Л.: Худож. литература, 1960-1963.

2. Блок Александр Александрович. Записные книжки. 1901-1920 / Составление, подготовка текста, предисловие и примечания Вл. Орлова. – М.: Худож. литература, 1965. – 664 с.
3. Блок Александр. Собр. соч.: в 6-ми т. / Редкол.: М. Дудин и др. – Л.: Худож. литература, 1980-1981.
4. Орлов В.Н. Пути и судьбы. Литературные очерки. – Л.: Советский писатель, Ленингр. отделение, 1971. – 744 с.
5. Орлов В.Н. Здравствуйте, Александр Блок. – Л.: Советский писатель, 1984. – 424 с.
6. Орлов В.Н. Гамаюн. Жизнь А. Блока. – Л.: Худож. лит., 1989. – 628 с.
7. Александр Блок в воспоминаниях современников: в 2-х т. / Вступит. статья и комплимент В. Орлова. – М.: Худож. литература, 1980. – Т.1. – 552 с. – Т.2. – 527 с.
8. Блок Олександр. Поезії. – Переклади – Передмова М. Рильського. – К.: Дніпро, 1980. – 238 с.

Додаткова

1. Степанов А.Н. Порт-Артур: Роман в 2-х кн. / Примеч. Л. Полосиной. – М.: Худож. лит., 1988. – Кн.1. – 640 с. – Кн.2. – 640 с.
2. Українка, Леся. Оргія: Драматичні поеми. – Бояриня. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 705-711. – 776 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 11.04.2016 р.

*Рекомендовано до друку д.т.н., професором Мойсишиним В.М.,
д.іст.н., професором Мандриком Я.І.*

PETERBURGH LILAC, OR UNHAPPY LOVE OF ALEKSANDR BLOK, POET

V. V. Lahetko

*Prekarpathian National University named Vasyl Stefanyk;
76000, Ivano-Franrivsk, Shevchenka str., 57; ph: +380 (342) 59-60-15*

First decades of the XX item February revolution of 1917 in Russia, that resulted in the overthrow of autocracy. Confusion of greater part of Russian intelligentsia. Alexander Blok as a representative of higher circle of artistic intelligentsia, the greatest poet. His vital and creative way.

Key words: *Alexander Blok, poet, citizen, overthrow of autocracy, confusion of intelligentsia, poet's unhappy love.*